

VISUOMENĖS TURTAS: JO ESMĖ IR STRUKTŪRA

A. KAVALIAUSKAS

Visuomenės turto problema politinės ekonomijos tyrinėjimuose

Visuomenės turto tyrimas politinėje ekonomijoje turi senas tradicijas. Dar daugiau — pačios politinės ekonomijos atsiradimas tiesiogiai susijęs su turto problema. Feodaliniam gamybos būdai užleidžiant vietą kapitalizmui, atitinkamai keitėsi ir visuomeninė sąmonė. Feodalinei visuomenei būdingą kilmingumo idėją ima keisti kapitalistinė turtingumo idėja. Kaip tik ant šių pokyčių bangos, vaizdžiai tariant, „išplaukė“ politinė ekonomija — viena iš naujosios visuomenės sąmonės pasireiškimo formų. Ši forma pamažu įgauna konkretaus mokslo statusą, kurio bendriausias tyrimų objektas — turtas, turtingumas*.

Konsoliduojantis politinei ekonomijai kaip mokslui, turto problemos orbitoje formavosi šio mokslo interesų sritis. Pinigai, kaina, vertė, žemės renta, pelnas, kitos kategorijos pirmiausia buvo nagrinėjamos kaip visuomenės turto elementai, turtėjimo šaltiniai, turto matavimo kriterijai.

Tačiau beveik per tris šio mokslo egzistavimo šimtmečius politinės ekonomijos objektas nebuvo suprantamas vienareikšmiškai. Laikui bėgant jis keitėsi, atitinkamai keisdamas ir turto problemos vietą bendroje tyrinėjimų logikoje. A. Smito „Tautų turta“ turbūt galime laikyti paskutiniu stambiu veikalu, kuriame bendriausias tyrinėjimų objektas — būtent turtas. Nuo D. Rikardo laikų politinės ekonomijos objektas buvo suprantamas iš esmės jau kitaip. „Politinės ekonomijos principų“ autorius teigia, kad pagrindinis šio mokslo uždavinys — nustatyti dėsnius, kurie reguliuoja visuomenės turto paskirstymą. Kitaip tariant, pagrindinis klausimas jau ne tai, kas yra turtas ir kokie jo šaltiniai, bet koks yra žmogaus santykis su turto, kaip vyksta turto pasiskirstymas tarp buržuazinės visuomenės klasių. Toks politinės ekonomijos objekto apibrėžimas atspindi aukštesnę šio mokslo išsivystymo pakopą. Tik turint atsakymą į pirmuosius klausimus (kas yra turtas ir kokie jo šaltiniai), galima nagrinėti turto paskirstymo dėsnius, kuriuos formuoja D. Rikardas.

Lyginant su feodalizmu, kapitalistinėje visuomenėje išryškėjo santykinis ekonominės struktūros savarankiškumas tiek politinių, tiek teisinių institucijų atžvilgiu. Ekonominės struktūros turinio neįmanoma tirti be žmonių ekonominių santykių analizės. Kaip tik šie santykiai pamažu ir tapo pagrindiniu „traukos centru“ politinėje ekonomijoje. Daugiausia tai K. Markso nuopelnas. Kaip minėjome, A. Smitas politinės ekonomijos objektu laikė turta, D. Rikardas — turto paskirstymą. K. Marksas žengė

* Tai atspindi pirmųjų autorių darbų pavadinimai, pradedant merkantilistais ir baigiant buržuazinės politinės ekonomijos klasikais: *Sera A. Trumpas traktatas apie priežastis, galinčias sudaryti aukso ir sidabro gausybę valstybėse, kurios neturi kasyklų* (1613 m.); *Menas T. Anglijos turtai, kuriuos kuria užsienio prekyba* (1664 m.); *Tiurgo Z. Samprotavimai apie turto kūrimą ir paskirstymą* (1776 m.); *Smitas A. Tautų turto prigimties ir priežasčių tyrinėjimas* (1776 m.) ir pan.

toliau už savo pirmtakus. Jis politinės ekonomijos objektu laiko žmonių ekonominius santykius, kurie susiklosto gaminant, paskirstant, mainant ir vartojant turtą. Šis objekto suvokimas atspindi iš esmės naują šio mokslo išsivystymo pakopą*.

Kokią vietą K. Markso sukurtoje politinės ekonomijos sistemoje užima turto problema? Norėdami atsakyti į šį klausimą, pirmiausia turime žinoti „Kapitalo“ autoriaus „intencija motu proprio“. Kaip jis pats rašo pagrindinio savo kurinio įžangoje, „<...> galutinis šio veikalio tikslas yra atskleisti ekonominį visuomenės judėjimo dėsnį“ (2, p. 7). Per daug nesileisdami į platesnius apibendrinimus (tai pakankamai nuosekliai išanalizuota mūsų ekonominiame literaturoje), priminsime, kad kapitalistinės visuomenės judėjimą K. Marksas nagrineja klasiniu požiūriu. Todėl esminiu jo sukurtos teorijos bruožu tampa proletariato poziciją atspindintis kritinis požiūris į socialinę tikrovę. Šis kritinis požiūris realizuojamas atsakant į klausimą, kas gamina visuomenės turtą ir kas jį pasisavina?

Dėl minėtos priežasties turtą tirti K. Marksui reikėjo tik tiek, kiek tai padeda atsakyti į pagrindinį klausimą. Turto problema atsiduria antroje vietoje ir egzistuoja kaip „bendras tonas“, už kurio slėpi ekonominiai santykiai, savo esme pasireiškiantys kaip turiniai santykiai. Labai vykusiai tai yra pastebėjęs V. Kučevskis. Jis rašė: „visuomeninio turto daiktinėse formose, visoje materialinėje kulturoje K. Marksas sugebėjo atskleisti socialinę vystymosi formą, t. y. tai, kas paslėpta nuo isorinio žvilgsnio ir yra realios būties pagrindas“ (10, p. 230).

Nors bendroje teorinėje schemoje visuomenės turto tyrimas paliktas „šešelyje“, tačiau tai nereiškia, kad K. Marksas šiam klausimui skyrė mažai dėmesio. „Politinė ekonomija,—rašo K. Marksas,— turi reikalą su specifinėmis visuomeninio turto formomis <...>“ (4, p. 366). Tai gerai atspindi „Kapitalo“ logika. Turto formų analizė tęsiasi per visą veikalą, sudaro savotišką „raudonąją liniją“. Naudojamas abstrakcijos metodą, K. Marksas buržuazinės visuomenės struktūras pradeda gvildinti nuo prekės, kaip elementariausios turto formos**. Po prekės yra pinigų, t. y. konkretesnės turto formos, analizė. Dar toliau — kapitalo teorija. Kapitalas vėlgi specifinė, būdinga kapitalizmui turto forma... Kitais žodžiais tariant, „kapitalo“ loginį nuoseklumą galima palyginti su savotiška „piramide“, užpildyta specifinėmis turto formomis. Šios priklauso- mai nuo jų vietos „piramidėje“ slepia savyje gamybinius santykius. Ir kuo turto forma konkretesnė, sudėtingesnė, tuo sudėtingesni santykiai, absorbuojantys savyje visus abstraktesnius turto formų santykius.

Kaip matome, K. Markso tyrinėjimuose galima įžvelgti gana ryškius turto problemos konturus. Deja, to negalima sakyti apie socializmo politinę ekonomiją. Visuomenės turtas tarybinėje ekonominiame literaturoje, J. Liubimcevo žodžiais tariant, buvo nagrinėjamas „lyg tarp kitko“ (11, p. 103). Pagrindinė priežastis daugiau ar mažiau visems žinoma. Ilgą laiką socializmo politinė ekonomija buvo toleruojama ir skatinama tiek, kiek „moksliškai“ galėdavo pagrįsti ir komentuoti ideologiškai „neginčijamas“ tiesas. Kažkas taikliai yra pasakęs: socializmo politinei ekonomijai buvo prijuosta ekonominės politikos tarnaitės prijuostė. Padarinys — šis mokslas pradėjo operuoti „išgrynintais“ ekonominiais santykiais, o tai labai dažnai lėmė scholastinius išvedžiojimus. Turto, racionalaus ūki-

* Kalbant apie K. Markso indėlį į politinę ekonomiją bendrąja prasme, turbūt pri- valu skirti dvi šio indėlio dalis. Vieną iš jų galima pavadinti moksline, kitą — utopine. K. Marksas yra didis mokslininkas, bet kartu ir didelis utopistas,—sako amerikiečių sovietologas R. Takeris. Musų atveju akcentuojama į mokslinį K. Markso palikimą.

** Tiksliau, K. Marksas „Kapitalo“ I tomu pradeda taip: „Turtas visuomenių, ku- riose viešpatuoja kapitalistinis gamybos būdas, pasireiškia kaip „didžiulė prekių san- kaupia“, o atskira prekė — kaip elementari jo forma. Del to mūsų tyrinėjimas prasideda nuo prekės analizės“ (2, p. 39).

ninkavimo, visos kitos teorinės problemos, turinčios pragmatinių elementų, dažniausiai buvo apeinamos.

Pastaruoju metu padėtis keičiasi. „Socializmo politinę ekonomiką vis labiau domina gamybinių santykių racionalaus funkcionavimo, t. y. ūkinių santykių, problemos (ūkio prakseologija), o ne tik gamybinių santykių kaip nuosavybės santykių charakteristikos (ūkio sociologija)“ (7, p. 4). Antra vertus, vis palankesnę dirvą randa mintis, kad „politinė ekonomija tiria ne kokius nors apvalytus nuo visokio substrato „grynus“ formalius santykius (kokie yra loginiai ar matematiniai). Ekonominiams santykiams yra būdingi daiktiškumo elementai <...>“ (9, p. 20).

Reikia tikėti, kad, pragmatiškėjant teorinei minčiai, turto problema netruks susigrąžinti prarastas pozicijas. Tam subrendo konkrečios prielaidos. Produktyviai dirbama gretimose srityse, kurios tiesiogiai siejasi su turto problema. Pirmiausia tai netradiciniai, tiksliau — senesniai tapę tradiciniais, socialiniu-ekonominiu požiūriu grindžiami struktūrinių gamybinių jėgų vystymosi poslinkių, darbo turinio likimo, socialinės infrastruktūros, ekologinių, kultūros, kitų šio meto problemų tyrimai. Kita vertus, šiam tikslui gali padėti ir kritinė (moksliško požiūriu) buržuazinės ekonominės minties analizė. Vakarų ekonominėse teorijose turto problema buvo plėtojama gana nuosekliai*. Svarų indėlį šioje srityje yra įnešusi neoklasikinė mokykla**. Problema nesvetima vadinamosios „technokratinės bangos“ atstovams (V. Rostou, A. Tofleris, Z. Kandenais, T. Stouneris), „Romos klubo“ mokslininkams (D. Forsteris, M. Mesarovičius, K. Kanas ir kiti).

Visuomenės turto esmės klausimas

Publicistinėje ir mokslo populiarinimo literatūroje dažnai skaitome, kad ta šalis, kuri turi daugiau gyventojų, gamybos priemonių, kelių, daugiau kultūros paminklų ir t. t., yra turtingesnė už šalį, kurioje aukščiau išvardytų dalykų yra mažiau. Tačiau mokslinėje teorijoje yra kiek kitaip. Kuo labiau teorija išsivysčiusi, tuo posakiai, pagrįsti sveiku protu, darosi sąlygiškesni, vis mažiau atspindintys mokslinę tiesą. F. Engelso žodžiais tariant, „<...> sveikas žmogaus protas, labai gerbtinas pagalbininkas savo namų apykovos ribose, pergyvena keisčiausių nuotykių, kai tik jis išdrįsta leistis į platų tyrinėjimų pasaulį“ (1, p. 20).

Kaip moksliniu požiūriu apibrėžti visuomenės turtą? Norint tai padaryti, pirmiausia reikia susitarti dėl sąvokų vartojimo. Iki šiol visuomenės turto terminą vartojome kaip savaimę suprantamą. Tačiau, apibrėžiant turto esmę, minėtą sąvoką esame priversti tikslinti. Esmė ta, kad visuomenės turtui galima parinkti sinonimus: *visuomeninis turtas, nacionalinis turtas, gamtos turtas*. Visos šios kategorijos turi bendrą vardiklį: visuomenės turtą (turto savininkas — visuomenė). Todėl šiuo atveju tikslinga atskirai apibrėžti dažniausiai vartojamus terminus *visuomeninį turtą* ir *nacionalinį turtą****.

Pagrindinis kriterijus, pagal kurį galima pačiais bendriausiais bruožais išskirti visuomeninį turtą kiekvienoje žmonių gamybinės veiklos pakopoje, yra darbas. Kitaip tariant, visuomeninis turtas — tai žmogaus darbu sukurtas turtas. „Visa, kas nėra žmogaus veiklos darbo rezulta-

* Ši tema galėtų tapti savarankiškos studijos objektu. Dėl darbo apimties čia nėra galimybės kiek plačiau apie tai kalbėti.

** Pavyzdžiui, A. Maršalas taip formuoja politinės ekonomijos tyrinėjimų sritį: „Politinė ekonomija, arba ekonomikos mokslas (Economics), tyrinėja visuomenės normalią veiklą, ji tiria tą individualią ir visuomeninę veiklos sferą, kuri tiesiogiai susijusi su materialiu turtingumo pagrindų kūrimu ir panaudojimu. Vadinasi, ji, viena vertus, tiria turtą, kita vertus, — sudaro žmogaus tyrinėjimų dalį“ (12, p. 56).

*** Reikia pažymėti, kad K. Marksas nėra palikęs tikslios turto sąvokų sistemos. Visuomenės turtą jis vadina skirtingai: vienur — „visuomeniniu“, kitur — „socialiniu“, dar kitur — „buržuaziniu“ arba tiesiog — „turtu“ ir pan. Tai iš dalies nulėmė painiavą vartojant šias sąvokas mūsų ekonominėje literatūroje.

tas,—rašo K. Marksas,—yra gamta ir būtent ji nėra socialinis turtas“ (3, p. 446). Darbas, arba tikslinga žmonių veikla, yra pagrindinis visuomeninio turto šaltinis bei sąlyga Nacionaliniam turtui ši sąlyga nėra būtina. Nacionaliniu turtu gali būti žmogaus darbu nepaveikta gamtos medžiaga (gamtos turtas), turinti potencialią galimybę būti įtraukta į gamybinę veiklą. Kita vertus, ši nacionalinio turto dalis, arba gamtos turtas, yra antroji (šalia darbo) visuomeninio turto egzistavimo sąlyga. Pajungdamas savo valiai gamtos medžiagą arba jos reiškinį, žmogus savo darbu šią medžiagą paverčia turtu, kuris įgauna visuomeninę prasmę.

Apibrėžiant visuomeninio turto esmę, tai pasakyti dar nepakanka. Toli gražu ne kiekvienas visuomeninę prasmę įgavęs darbo rezultatas gali būti turtu. Jis gali turėti *turto* požymius, taip pat ir savo priešybės — *neturto* (antiturto) požymius. Imkime kad ir tokį pavyzdį. Prie Volgos upės kadaise pastatyta daugybė hidroelektrinių. Taip iš dalies buvo sprendžiama aprūpinimo elektros energija problema. Dabar per metus pagaminama daugiau kaip 38 mln. kWh elektros energijos (turtas). Pagerėjo laivininkystės sąlygos (turtas). Daugelis miestų gali naudotis sukauptais vandens išteklių (turtas) ir t. t. Tačiau, įgyvendinant elektros stovybos programą, buvo užtvindyta daug derlingų žemių (neturtas). Po vandeniui atsidūrė daugybė kultūros paminklų (neturtas). Sulėtėjus vandens nuotėkiui, padidėjo užterštumas (neturtas) ir t. t. Panašių pavyzdžių galima pateikti be galo daug. Ir kuo žmogaus darbo rezultatas sudėtingesnis, tuo turto ir neturto požymių surasime daugiau. Turto ir neturto ribos tampa dar labiau santykinės, kai naudojami laiko ir erdvės kriterijai. Tai, kas anksčiau buvo laikoma turtu, vėlesnėms kartoms tai gali būti blygybė. Ir atvirkščiai — blygybė po tam tikro laiko gali virsti pasididžiavimu. Pavyzdžiui, prisiminkime požiūrio į mūsų senamiesčius kaip visuomeninį turtą evoliuciją.

Tačiau kiekvienu konkrečiu atveju eliminuoti darbo rezultatą į turtą ir antiturtą — be galo varginanti procedūra. Si procedūra tampa tiesiog beprasmiška, kai kalbama apie „stambaus masto“ darbinės veiklos rezultatus. Norint nepatekti į aklavietę, būtina rasti objektyvų visų turto požymių vardiklį. Ilgai ieškoti čia nereikia. Tokį vardiklį yra surašęs dar K. Marksas. Tai vartojamoji vertė. Ji sudaro visuomeninio turto turinį, kad ir kokia būtų jo forma. Mūsų atveju turtu gali būti tik toks darbo rezultatas, kuris turi vartojamąją vertę.

Siame straipsnyje visuomeninio turto sąvoka turi dar vieną prasmę. Kalbama apie turtą, kurio *subjektas yra visuomenė* (ne individas, socialinė grupė ar pan.). Skirtingo lygmens turto kriterijus ir iš jų išplaukiančią vertybinę orientaciją gausime, jei pasirinkime skirtingus subjektus: individą, kolektyvą, visuomenę ir t. t. Toli gražu ne visada tas pats darbo rezultatas bus turtas ir individui, ir klasei, ir visuomenei. Pavyzdžiui, visiems yra žinoma gigantiško projekto nukreipti Sibiro upes į Pietus istorija. Paties projekto kūrimas ir jo įgyvendinimas — tai žinybų turtas. Visuomenės mastu šis projektas bei jo įgyvendinimas — neturtas.

Jeigu, tyrinėjant visuomeninį turtą, išeities tašku pasirinkama ne visuomenė, o kuris nors kitas subjektas, vaizdą gausime deformuotą ir subjektyvų. (Objektyvus jis bus tik pasirinkto subjekto atžvilgiu.) Ir atvirkščiai, kai subjektu laikoma visuomenė, turėsime ne tik santykinai visapusiškiausią visuomeninio turto vaizdą, bet bus galima pretenduoti ir į abstraktų individo, grupės ar klasės turtų paveikslą, visuminį socialinį jų statusą visuomenėje.

Taiigi prie to, kas pasakyta aukščiau, belieka pridurti, kad visuomeninio turto gali būti darbo produktas, turintis *visuomeninę* vartojamąją vertę.

Kalbant apie nacionalinį turtą, matyt, tikslinga jo subjektu laikyti, ne abstrakčią visuomenę, o konkrečios šalies (krašto, teritorijos), nacijos (tautos) visuomenę. Kitaip negu visuomeninio turto, nacionalinio turto

vartojimo prasmė yra ta, kad jis įgalina konkretizuoti atskiros šalies ar tautos turtą, išryškinti jo ypatybes, suponuotas gamtinių sąlygų ar kultūros sąvritumu.

Remdamiesi aukščiau pateiktais samprotavimais apie turto esmę, pameginkime padaryti kai kurias išvadas. Visuomeninį turtą galima apibrėžti kaip turtą, susidedantį iš žmogaus darbo rezultatų su juose ikūnytomis visuomeninėmis vartojamosiomis vertėmis, kurių subjektas yra visuomenė. Nacionalinis turtas — tai žmogaus darbinės veiklos produktų ir gamtos produktų masė, kurios subjektas yra konkretios (identifikuotos) šalies visuomenė. Kitaip tariant, nacionalinis turtas — konkretizuoto visuomeninio ir gamtos turtų suma. Ir jeigu atsiribosime nuo šio termino vartojimo niuansų, kai nacionalinis turtas suprantamas kaip kurios nors tautos, šalies turtas, tarp visuomenės turto (bet ne visuomeninio turto) ir nacionalinio turto galima dėti lygybės ženklą.

Kokią vietą visuomenės turto atžvilgiu užima žmogus? Į šį klausimą atsakyti vienareikšmiškai negalima. Žmogaus santykis su turtu yra dvilypis: vienur jis egzistuoja kaip turto objektas, kitur — kaip subjektas.

Savo darbinės veiklos metu, keisdamas aplinkinę gamtą, keičiasi ir pats žmogus. „Norėdamas pasisavinti gamtos medžiagą tam tikra forma,— rašo K. Marksas,— tinkama jo paties gyvenimui, jis paleidžia veikti savo kūnui priklausančias prigimtines jėgas: rankas ir kojas, galvą ir pirštus. Šitokiu būdu veikdamas išorinę gamtą ir ją keisdamas, jis tuo pačiu metu keičia ir savąją prigimtį. Jis išvysto pastarojoje slypintįs sugebėjimus ir šių jėgų veikimą pajungia savajai valdžiai“ (2, p. 162). Kaip tik šie žmogaus prigimtyje slypintys sugebėjimai (atsiradę dėl darbo), arba žmogaus sugebėjimas dirbti, yra tas visuomeninis turtas, kuriuo disponuoja žmogus. Siuo atveju yra galimybė žmogų tirti kaip visuomeninio turto objektą.

Tačiau čia egzistuoja keletas subtilybių, prie kurių verta trumpam sustoti. Dažnai teigiama, kad žmogus (visuomenine, o ne biologine prasme) yra pagrindinis visuomenės turtas. Moksliniu požiūriu tai teisinga, kai kalbama apie visuomeninį turtą. Žmogus, kaip darbo jėgos nešėjas, yra visuomeninis turtas. Ir jeigu neatsižvelgsime į darbo jėgos išsivystymo lygį, visiškai galima sutikti su žinoma V. Pečio mintimi, kad aštuonių milijonų žmonių nacija yra dvigubai turtingesnė už naciją, kuri turi keturis milijonus gyventojų (visoms kitoms sąlygoms esant lygioms). Tačiau kai kalbama apie žmogų kaip nacionalinį turtą — vargu ar tai bus teisinga. Kad tuo įsitikintume, reikia palyginti Japonijos ir Indonezijos ekonominius rodiklius (šios šalys gyventojų skaičiumi daugiau ar mažiau palyginamos). Apskritai, priėmę prielaidą, kad gyventojų skaičius nulemia nacionalinį turtą, drąsiai galime teigti, kad šiais laikais turtingiausios valstybės yra Kinija ir Indija. Deja, su realia tikrove tai nesutampa.

Kita vertus, šalia savo sugebėjimo dirbti, žmogus turto atžvilgiu yra nepalyginamai daugiau. Jis yra dar ir turto subjektas. Ir tik tokiu aspektu, būtent per žmogaus-subjekto prizmę mes esame priversti žiūrėti į turtą (kaip ir į kiekvieną kitą reiškinį). „Kaip tik subjekto-objekto santykių egzistavimu,— rašo P. Gylys,— visuomenė ir išsiskiria iš gamtos. Tik „grynos“ gamtos reiškiniai yra absoliučiai objektyvūs, nes ten neegzistuoja veiklos subjektai. Kitas reikalas visuomenė. Čia subjektai stebi, fiksuoja, vertina objektų savybes, konceptualizuoja šias savybes. Vadinas, šios savybės nustoja buvusios pačios savimi, joms suteikiamas tam tikras socialinis prasmingumas“ (9, p. 35). Kad žmogaus santykis su turtu yra dvilypis ir abi dalys neturi bendro skaitiklio, dar kadaise į tai dėmesį yra atkreipęs A. Vengrys. Jis rašė: „žmogus ir kolektyvai turi vertybes kaip gamybos objektai, tačiau kaip subjektai jie yra nepamatuojamai didesnės vertybės“ (8, p. 32).

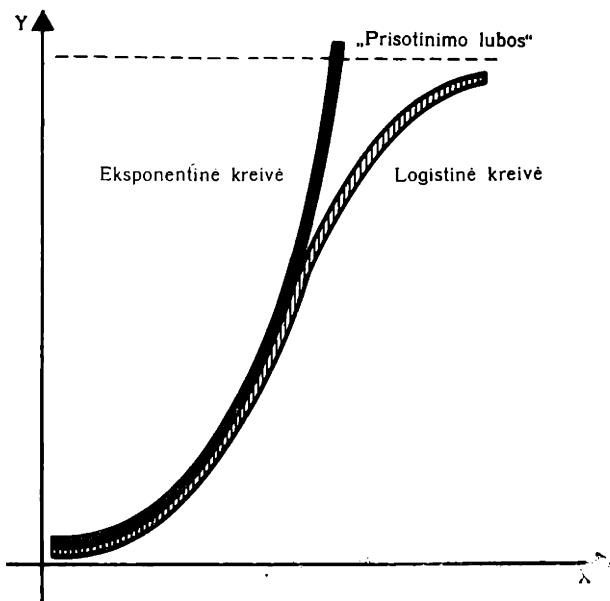
Visuomenės turto struktūra

Iki šiol visuomenės turimą mėginome apibrėžti statiškos būsenos. Statinis visuomenės turto vaizdas yra labai abstraktus. Jo analizė įdomi gnoseologine prasme, tačiau visiškai nepakankama pragmatiniu požiūriu. Norint turėti kiek konkretesnį visuomenės turto modelį, būtina analizuoti turto struktūrą. Tai, kaip matysime vėliau, gerokai praplečia ne tik visuomenės turto esmės suvokimą, bet ir apibrėžia bendriausius ūkininkavimo strategijos matmenis.

Šiame straipsnyje nepretenduojame į struktūrinį tyrimą visais jo aspektais* Autoriaus tikslas kuklesnis — išryškinti visuomenės turto „svo-rio centrų“ kitimą istoriniu požiūriu.

Filosofinėje literatūroje gana dažnai vartojamos sąvokos „natūrali gamta“, „pirminė gamta“, „antrinė gamta“, „sužmoginta gamta“ ir pan. Kai kalbama apie pirminę, arba natūralią, gamtą, paprastai turima galvoje žmogaus egzistavimo natūralių sąlygų visuma. Antrinė, arba sužmoginta, gamta — paties žmogaus sukurtos materialinės gyvenimo sąlygos. Šia prasme pirminė gamta gali būti savotišku sinonimu gamtos turtui, antrinė gamta — visuomeniniam turtui. Kaip toliau matysime, šie terminai gana parankūs tiriant visuomenės turto struktūrą. Pamėginkime išsiaiškinti, kaip ilgainiui kiekybiškai ir, svarbiausia, kokybiškai keičiasi visuomeninis turtas (antrinė gamta).

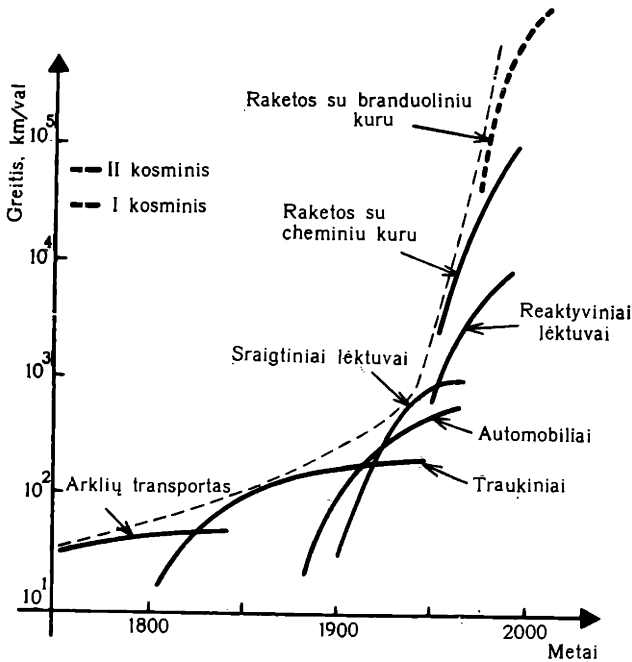
1 schema

* „Struktūrinio tyrimo tikslas yra išanalizuoti reiškinį ir apibūdinti jį, išryškinant jo komponentų pobūdį bei jų santykiavimo mechanizmą. Struktūrinės analizės metodai, kad kur jie būtų taikomi, visada susiję su reiškinio tyrimo specifika. Priklausomai nuo tiriamojo aspekto, reiškinio struktūra gali būti išreiškiama skirtingais elementais, nuo kurių priklauso jų ryšių pobūdis. Tuo reiškiasi struktūrinio reiškinio tyrinėjimo specializacija bei diferenciacija“ (6, p. 166—167).

Keičiantis žmonių darbinės veiklos pobūdžiui ir mastui, kinta ir antrinė gamta. Labai idealizuotai antrinės gamtos kiekybinį kitimą, matyt, galima atvaizduoti su eksponentinės kreivės pagalba (žr. 1 schemą). Tai patvirtina daugelis dalinių rodiklių, netiesiogiai atspindinčių antrinės gamtos vystymąsi. Gyventojų skaičiaus dinamika, elektros energijos gamybos didėjimas, kelių tinklo plėtimasis, miestų plėtojimas ir t. t. su didesne ar mažesne paklaida atitinka eksponentinės kreivės vingį.

2 schema

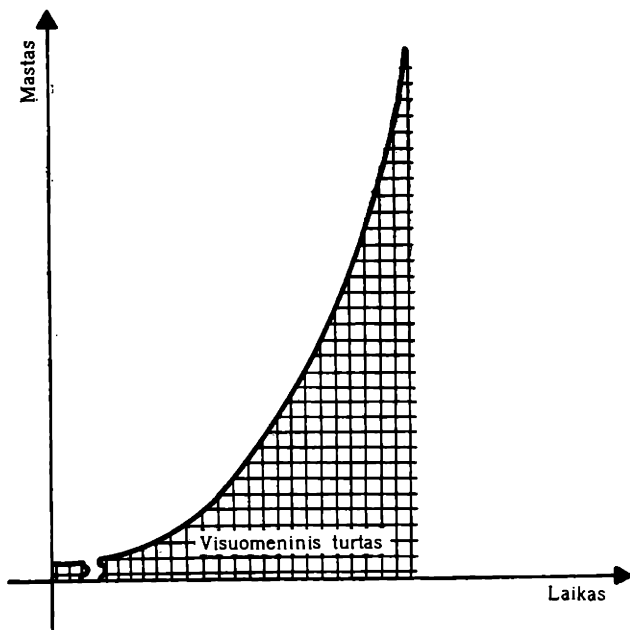
Vaizdumo dėlei plačiau panagrinėkime vieną iš tokių dalinių rodiklių. Austrų ekonomistas ir filosofas E. Jančas, tyrinėdamas transporto priemonių vystymąsi, pateikia tokį grafiką (žr. 2 schemą) (13, p. 194). Kaip matome, visų transporto priemonių maksimalaus greičio atstojamoji (punktyrinė linija) yra netaisyklinga eksponentinė kreivė. Šis pavyzdys įdomus dar vienu aspektu. Atitinkama transporto rūšis, panaudojusi savo greičio didinimo galimybes, atsiremia į savotiškas „lubas“ Toliau perduoda estafetę kitai transporto rūšiai. Konkretios transporto priemonės greičio didėjimas gali būti atvaizduotas logistine kreive (žr. 1 schemą).

Grįžkime prie antrinės gamtos. Jeigu vienoje koordinacių ašyje pažymėsime laiko tėkmę, kitoje — antrinės gamtos mastą, tokiu atveju gausime grafiškai idealizuotą visuomeninio turto kiekybinę charakteristiką (žr. 3 schemą).

Toliau samprotaudami šia linkme, remdamiesi kiekybiniais visuomeninio turto parametrais, pamėginkime su logistinių kreivių pagalba nusakyti turto kokybinius matmenis. Kitaip tariant, nusakyti kokybinę visuomeninio turto charakteristiką.

Retrospektyviai žiūrint į antrinės gamtos vystymąsi, turbūt tikslinga išskirti tris sužmogintos gamtos pakopas. Pavadinkime jas taip: žemės ūkio, pramoninė ir infrastruktūra. Laikantis prielaidos, kad antrinės gam-

3 schema

tos kokybiniai parametrai atspindi visuomeninio turto kitimo pobūdį, galima minėtas pakopas laikyti visuomeninio turto išsivystymo pakopomis. Taigi turime tris visuomeninio turto pakopas: „žemės ūkio struktūrą“, „pramoninę struktūrą“, „infrastruktūrą“ (žr. 4 schemą).

Laiko atžvilgiu žemės ūkio pakopa yra pati ilgiausia — apima laikotarpį nuo civilizuoto žmogaus gamybinės veiklos pradžios iki XVIII a. pramonės revoliucijos. Praktiškai iki mašininės gamybos pradžios pagrindinė visuomeninės gamybos sfera buvo žemės ūkis. Čia buvo sukuriama pagrindinė ekonominių vertybių masė*. Todėl visuomeninis turtas savo forma dar mažai skyrėsi nuo gamtos turto. Per visą minėtą laikotarpį pagrindinė ir tobuliausia gamybos priemonė buvo žemė su jos savybėmis: natūraliu ir dirbtiniu derlingumu, geografine padėtimi, ištekliais ir t. t. Įsisavintos žemės ir sudarė pagrindinę visuomeninio turto formą. Kitos turto formos (žemės ūkio padargai, gyvuliai, namų apyvokos reikmenys ir t. t.) tokio išskirtinio vertingumo kaip žemė neturėjo. Greičiau buvo savotiškas priedas prie žemės.

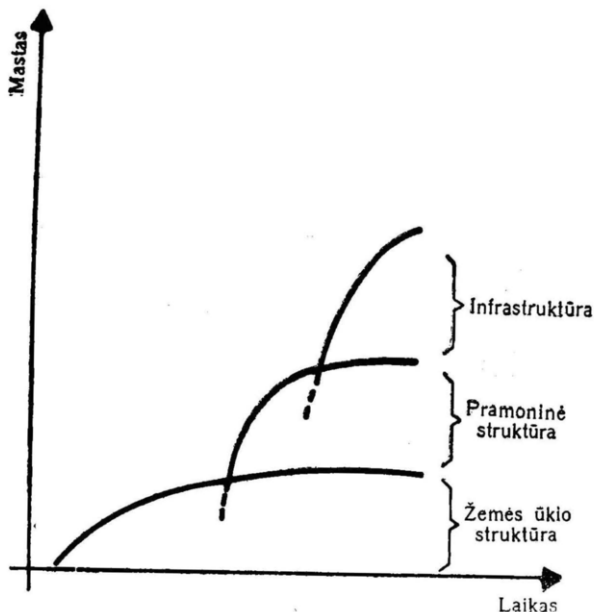
Esant tokiai turto struktūrai, susiklosto atitinkami ekonominiai ir politiniai žmonių tarpusavio santykiai**. Pirmą, turto struktūra lemia

* Įdomu pažymėti, kad net feodalizmo saulėlydyje prancūzų fiziokratai darbą žemės ūkyje laikė vieninteliu produktyviu darbu.

** Iki kapitalistinės formacijos ekonominiai santykiai yra susipynę su politiniais santykiais. Todėl neatsitiktinai K. Marksas tokias visuomenes vadino „politinėmis“, priešindamas jas „civilinei“ kapitalistinei visuomenei.

ekonominių uždarumą (natūralinis ūkis), konkreti žemė (žemėvalda) tampa ekonominiu ir politiniu vienetu. Antra, konkrečios šalies ūkis egzistuoja kaip suminis ūkis. Pagrindinė vienijanti jėga tokioje valstybėje — vieninga religija. Trečia, visuomenės struktūra luominė. Priklausomai nuo valdomos žemės kiekio, visuomenės atstovai užima atitinkamai subordinuotą vietą visuomenėje. Nuosavybė egzistuoja kaip individualiai personifikuota nuosavybė. Ketvirta, pridėdamasis produktas pasisavinamas

4 schema

daugiausia neekonominėmis priemonėmis, pajungiant gamintoją į asmeninę (luominę) priklausomybę. Luominis gamintojo pajungimas yra objektyvus, kol nėra kitų efektyvių priemonių disponuoti žmogaus darbu.

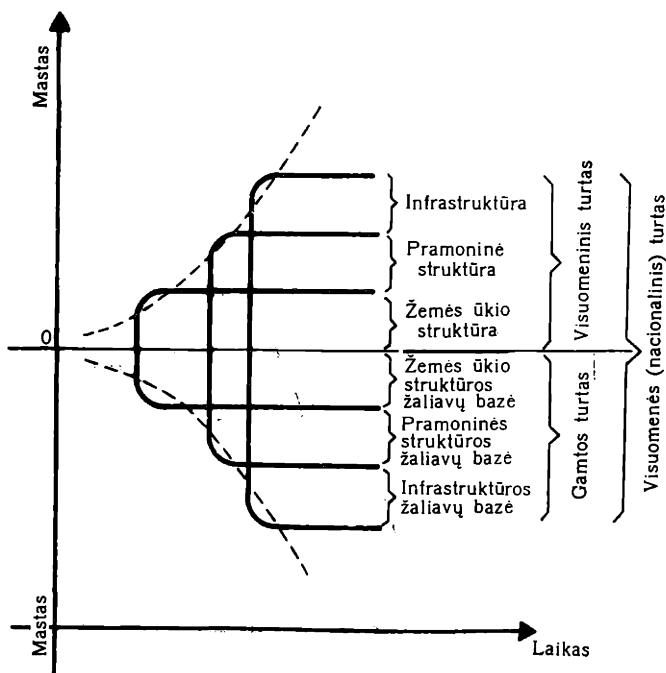
Antroji visuomeninio turto pakopa — pramoninė struktūra. Laiko atžvilgiu ji nepalyginti trumpesnė už savo pirmtakę. Pramoninė struktūra vyravo nuo XVIII a. pramonės perversmo iki XX a. vidurio, mokslo ir technikos revoliucijos pradžios*.

Pramoninė struktūra susiformavo žemės ūkio struktūros bazėje. Todėl pradinėje vystymosi stadijoje pramoninė ir žemės ūkio struktūros dar mažai skyrėsi. (Iš pradžių pramonės perversmas vyko tekstilės pramonėje, kuri dar turi tiesioginį ryšį su žemės ūkiu.) Laikui bėgant padėtis iš esmės pasikeitė. Žemės ūkio struktūros mes dar negalime priešinti natūraliai gamtai, o pramoninė struktūra jos atžvilgiu įgauna beveik visišką autonomiją. Vadinasi, šioje pakopoje visuomeninis turtas pamažu tampa savotišku natūralios gamtos „svetimkūniu“. Pagal šį požymį jį galima kur kas griežčiau atriboti nuo gamtos turto, o tai sunku padaryti analizuojant žemės ūkio struktūrą.

* Šis teiginys labiausiai tinka išsivysčiusioms šalims. Daugelis šalių ir dabar yra šioje stadijoje.

Atsiradus mašininėi gamybai, prirėikė kokybiškai naujų žaliavų, energijos šaltinių. Todėl nafta, akmens anglis, įvairių rūšių spalvotieji metalai tapo gamtos turtu (kartu ir nacionaliniu turtu). Kaip tik šios gamtos gėrybės daugiausia pradėjo lemti konkrečios šalies turtingumą (žr. 5 schemą).

5 schema

Pagrindinis pramoninės struktūros bruožas yra tas, kad pramonė pradėjo atlikti lemiamą vaidmenį ūkiniame gyvenime. Konkrečios šalies turtingumą ima lemti pramonės potencialas, o ne įdirbtų žemių suma, kaip buvo anksčiau. Dar daugiau — žemės ūkio struktūra tampa pramoninės struktūros tęsiniu.

Pramoninės struktūros dominavimas transformuoja žmonių ekonominius santykius. Pirma, gilėjant pasidalijimui, atskiri ūkiai tapo integralūs nacionalinės rinkos atžvilgiu. Universaliausiu gamintojų tarpusavio ryšiu tampa ekvivalentiniai mainai, pagrįsti prekiniais-piniginiais santykiais. Prekiniai-piniginiai santykiai tampa efektyvūs esant juridinei gamintojų laisvei. Antra, pridėdamasis produktas pasisavinamas samdant juridiškai laisvą darbininką. Jis vertinamas kaip darbo jėgos nešėjas, parduodantis savo sugebėjimą dirbti kaip prekę rinkoje. Trečia, gamyba grindžiama stichiniais rinkos savireguliacijos principais.

Esant pramoninei visuomenės turto struktūrai, vyraujantys žmonių tarpusavio ekonominiai santykiai tampa prekiniai. Dėl šios priežasties visuomenės turtas įgauna *specifinių* kapitalizmui turto formų pavidalą (prekę, kapitalas ir t. t.).

Trečioji visuomeninio turto pakopa — infrastruktūra. Jos kūrimas prasidėjo po XX a. vidurio mokslo ir technikos revoliucijos.

XX a. viduryje pramonės industrializavimas baigė panaudoti savo galimybes. Pramoninės struktūros funkcionavimas pasidarė neįmanomas be jį aptarnaujančios sferos išvystymo. Todėl vis didesnį lyginamąjį svorį gamybos procese įgauna energetika, transportas, ryšiai, statyba — vadinamoji techninė infrastruktūra. Nuo šių šakų išvystymo priklauso visu kitų šakų ekonominio efektyvumo didėjimo tempas. Antra vertus, atsiranda ir vadinamosios „npramoninės ekonomikos šakos“, arba socialinė infrastruktūra (mokslo, švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros, turizmo ir kitos šakos). Materialiniai ištekliai ir darbo jėga vis labiau persiskirsto į techninę ir socialinę infrastruktūrą. Šiandien į socialinę ir techninę infrastruktūrą žiūrima kaip į ekonominio ir socialinio vystymosi potencialą, kuris nulemia ekonomini, politini, gynybinį pajėgumą.

Vystantis socialinei infrastruktūrai, ekonominis augimas vis labiau priklauso ne nuo daiktinių turto elementų (mašinų, darbo įrankių), o nuo sukauptos mokslo ir technikos informacijos, kuri savo esme jau nėra daiktinė. Tai iš esmės keičia reikalavimus darbo jėgai. Anksčiau žmogus buvo vertinamas pirmiausia pagal jo fizines savybes (jėga, technologinių operacijų atlikimas), o dabar atsiranda galimybės atskleisti jo protinius (intelektualinius) sugebėjimus.

Tačiau, kad informacija taptų viena iš pagrindinių (jei ne lemiančių) visuomeninio turto dalių, reikalingas aukštas pramoninės struktūros išsivystymo lygis. Infrastruktūra pati savaime, kaip visuomeninis turtas, egzistuoti negali. Ji yra prasminga „kontekste“ su pramonine turto struktūra, kuri sudaro infrastruktūros egzistavimo pamatą.

Infrastruktūra keičia ir ekonominius žmonių tarpusavio santykius. Pirmia, prekių-piniginių santykių veikimo sfera susiaurėja. Rinka vis labiau iškreipiama neekvivalentiniais mainais. Tvirtesni tampa tiesioginiai ryšiai tarp gamintojų. Antra, gamyba tampa vis labiau integruota į regioninį centą (Bendroji rinka, Šiaurės Amerikos regionas). Trečia, gamyba vis plačiau sąmoningai reguliuojama, siekiant gauti makroekonominį efektą. Valstybė, kaip ekonominis subjektas, įgauna pakankamai didesnį lyginamąjį svorį.

Apibendrinami visa tai, kas buvo pasakyta aukščiau, galime padaryti išvadą.

Visuomenės turtas yra kaupiamas laipsniškai. Kiekviena epocha įneša savo indėlį į bendrą turto fondą. Toks perimamumas lemia gamybos pažangą ir ekonominį išsivystymo lygį.

Galima įžvelgti tris visuomeninio turto vystymosi pakopas: žemės ūkio struktūrą, pramoninę struktūrą, infrastruktūrą. Kiekviena iš minėtų pakopų bendriausiais bruožais atspindi skirtingą visuomenės ūkinę organizaciją (natūralinis, prekinis, planinis ūkis) bei socialinę-ekonominę santvarką (feodalizmas, kapitalizmas, socializmas).

Konkrečios visuomeninio turto pakopos teorinis modelis egzistuoja kaip paradigma. Pakopos sunkiai palyginamos tarpusavyje ne tik kiekybiškai, bet ir kokybiškai.

LITERATURA

1. *Engelsas F.* Anti-Diuringas.— V.: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.
2. *Marksas K.* Kapitalas.— V.: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.— T. 1.
3. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч.— 2-е изд.— Т. 26.— Ч. III.
4. *Маркс К.* Экономические рукописи 1857—1859 годов // *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч.— 2-е изд.— Т. 46.— Ч. II.
5. Išsivysčiusio socializmo ekonominės raidos bruožai / V. Skominas, P. Gylys, J. Cičinskas.— V.: Mintis, 1982.
6. Metodologiniai marksistinės filosofijos bruožai.— V.: Mintis, 1981.
7. *Vengrys A.* Ekonomikos samprata.— V.: Mintis, 1988.
8. *Vengrys A.* Управление экономическими системами при социализме: Вопросы теории.— В.: Миятис, 1978.
9. *Гилис П.* Экономика, хозяйственный механизм, управление.— В.: Миятис, 1987.
10. *Кучевский В. Б.* Анализ категории «материя».— М.: Наука, 1983.
11. *Любимцев Ю., Сидорович А. В.* Национальное богатство при социализме // Экономические науки.— 1987.— № 2.
12. *Маршалл А.* Принципы политической экономии (перевод с английского).— М.: Прогресс, 1984.— Т. 1.
13. *Эрик Янг.* Прогнозирование научно-технического прогресса (перевод с английского).— М.: Прогресс, 1974.

Vilniaus universitetas
Tarpfakultetinė politinės ekonomijos
katedra

БОГАТСТВО ОБЩЕСТВА: СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА

А. КАВАЛЯУСКАС

Резюме

Классическая политическая экономия в исследовании богатства общества имеет давние традиции. В орбите данной проблемы постепенно формировалась система категорий науки. И по сей день проблема богатства остается одной из основополагающих, метатеоретических проблем экономической теории Запада. Что касается политической экономии социализма, то здесь вопрос богатства рассматривался, по словам Ю. Любимцева, «как бы между прочим». На наш взгляд, объяснить это можно тем, что советская экономическая теория была направлена прежде всего на решение идеологических проблем. Богатство, теория рационального хозяйствования, все, что имело прагматическое значение, в большинстве случаев обходилось вниманием. Тем не менее «долги» неизбежно придется платить по мере того, как политическая экономия социализма будет развиваться в сторону философии хозяйствования.

В философской литературе (иногда в экономической) употребляется термин «вторичная природа». Под этим подразумеваются материальные условия жизни человека, созданные в процессе труда им самим (в отличие от «первичной природы» — натуральных условий жизни человека). В этом смысле «вторичная природа» может стать наиболее общим индикатором параметров развития общественного богатства (далее — ОБ), созданного человеческим трудом. Развитие «вторичной природы», или ОБ, идеализированно можно выразить с помощью экспонентной кривой. Сказанное подтверждают косвенные параметры: прирост народонаселения, изменение масштабов используемых полезных ископаемых, урбанизация городов и т. д. Во всех случаях получаются примерно такие же векторы с экспонентным увеличением.

Если ретроспективно смотреть на историческое развитие «центров тяжести» в ОБ, то, по-видимому, можно выделить три ступени разви-

тия: 1) сельскохозяйственная; 2) промышленная; 3) инфраструктурная. Каждая ступень в отдельности составляет своего рода парадигму — отдельную структуру ОБ, качественно отличающуюся от других.

Выделение отдельных структур ОБ позволяет определить не только характер ОБ, но и параметры хозяйственных систем, присущих каждому уровню производства ОБ (натуральное, рыночное, плановое), характер производственных отношений (феодалные, капиталистические, социалистические).